

TÜRK ƏDƏBİ DİLLƏRİNDƏ MÜRƏKKƏB CÜMLƏ SİNTAKSİSİ

Musayev, Mehman (2011), *Türk Ədəbi Dillərində Mürəkkəb Cümlə Sintaksisi*, Bakü: Bakü Slavyan Universitesi, Kitab Aləmi Nəşriyyat-Poligrafya Mərkəzi, 401 s.

Ekin İLHAN*

Gazi Türkiyat, Güz 2013/13: 250-254

Mehman Musaoğlu (Musayev) Azərbaycan Cumhuriyyəti'nin Kürdemir bölgəsinin Yenikend kentində 1950 yılında dünyaya gəlmişdir. Bakü Devlet Universitetini bitirmiş və üç yıl ögretmenlik yapmışdır. Nesimi Adına Dilçilik Ensittüsündə, TÖMER, TİKA və Bilkent Universitetində çalışmışdır. Şu anda Gazi Universiteti Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümündə ögretim üyesi olan Prof. Dr. Mehman Musaoğlu (Musayev) Türkoloji sahasına ve bilhassa Azərbaycan ilmi gramərinin hazırlanmasına büyük katklar sunmuşdur. Prof. Dr. M. Musayev'in bugüne kadar iki yüzden fazla ilmi makalesi, pek çok konuda kaleme aldığı eserleri ve tercümeləri vardır. *Türklerin Kökleri, Dilləri ve Halk Edebiyatı* (1999-2000), *Türkoloji'nin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler- İncelemeler* (2002), *Kemal Abdulla'nın Eserleri Türkiye Türkçesinde* (2010), *Azərbaycan Dili Mürekkəp Sintaktik Bütöv* (2011), *Türkoloji Dilçilik* (2012) sayabileceğimiz eserlerinden sadece birkaçıdır. Bu eserlerden biri de *Türk Ədəbi Dillərində Mürəkkəb Cümlə Sintaksisi* adlı eserdir.

2011 yılında Bakü'de yayımlanan ve önsözü Kemal Abdullayev tarafından hazırlanan eser, girişin ardından dört bölüm halinde tertiplenmiştir. Bölümler, 'Türkoloji Dilçiliyin Tarixi və Bugünü: Problemlər, Perspektiflər, Yeniliklər, Yönlüm və Yöntəmlər'; 'Mürəkkəb Cümlə Sintaksisi'; 'Türk Ədəbi Dillərində Mürəkkəb Cümlə Komponentli Mikromətnin Müqayisəli – Tutuşturmali Öyrenilmesi'; 'Əlavələr' şeklinde sıralanmıştır.

Giriş bölümünde Türkoloji'nin kapsamı ve Türk dilinin ortak kültürümüzdeki önemi vurgulanmıştır. Türk dillerinin tarihi, fonetik, leksik, leksikografik, gramatik, sentaktik ve semantik özelliklerinin bugüne kadar tarihi-karşılaştırmalı veya geleneksel karakterli betimleyici dilbilim vasıtasıyla ortaya konduğu ancak günümüzde dilbilim metotlarının geliştiği ve değıştiği hususunun altı çizilmiştir. Türkoloji'nin çözmekle yüzleşmesi gereken en mühim probleminin, günümüzde geçerliliği artarak süren kognitif ve komputasyonel linguistik yöntemlerinin dilimize uygulanabilirliği olduğu ortaya konmuştur. Giriş iki alt bölüme ayrılmıştır. Kitabın ana hatlarını oluşturacak kavramlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Ders kitabı olması

* Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. ekindex@gmail.com

özelliğiyle de bu eser, okuyucular için açıklamalar, örnekler ve dipnotlarla zenginleştirilmiş bir rehber niteliğindedir. Giriş kısmına ait ilk bölüm Türkoloji kavramlarına; ikinci bölüm ise kognitif ve komputasyonel linguistiğin yöntemlerini açıklamaya ayrılmıştır. Ortak Türk dili kavramını, Türk halklarının birbirini anlayabileceği bir dil olarak açıkladıktan sonra bunların tasnifine yer verilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde Türkoloji dilciliğinin bugünü, tarihi, karşılaşılan problemler, yenilikler ve Türkoloji'ye dair en son araştırma yöntemleri konu edilmiştir. Bugüne değin Türkoloji çalışmalarının tarihsel incelemeleri XI-XIII. yüzyıl öncesi; XIX. yüzyıl ve sonrası; yahut da W. Radloff'tan öncesi, W.Radloff'tan sonrası şeklinde ayrıştırıldığı belirtilmiştir. Sayın Musayev ise Türkoloji dünyası için dönüm noktası olarak I. Türkoloji Kurultayını göstermiştir. I. Türkoloji Kurultayından sonra Türk dili gramerleri, edebi dil standardı arayışları ve en önemlisi Latin alfabesine geçişin Türkoloji için tarihi önemi vurgulanmıştır.

Türkoloji dilciliğinin tarihi seyri iki ayrı döneme ayrılmıştır. Musayev, ilk dönem çalışmalarının Arap dilcilik geleneklerine göre; ikinci döneme ait çalışmaların ise Hint- Avrupa dilcilik gelenekleri esasına göre yapıldığını belirtmiştir. XI-XVIII. yüzyıllarda yapılan çalışmaların Türkoloji alanındaki ilk sözlük ve gramer çalışmaları olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmaların önde gelenlerinin kısa bir listesi verilmiştir. XIX ve XX. yüzyıllarda tasviri, tarihi-mukayeseli araştırmaların yapıldığından söz edilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren neşredilen Türkoloji çalışmalarının Hint-Avrupa dilcilik geleneklerini esas aldığı vurgulanmıştır. Bu yüzyılda kaleme alınan gramer kitaplarının fonem, morfem, söz birleşmesi ve cümle kuruluşlarının özelliklerini ortaya koydukları belirtilmiştir. Türk dillerinin leksemlerinin deyim ve atasözlerinin tarihi - leksikografik çalışmalarının yapıldığı ortaya konmuştur. İkinci dönemde ise karşımıza çıkan eserlerin tarihi ve komparatistik yöntemlerle meydana getirildiği tespitini yapan yazar, bu eserlere örnek olarak Mirzə Kazımbəy'in, Böthlinq'in ve Melioranski' nin eserlerini göstermektedir (34).

Yazar, XX. yüzyıla ait tasviri- normatif ve mukayeseli tarihi çalışmaları tanıtmış ve bunların belli başlı olanlarının listesini vermiştir. Sayın Musayev'in eserin birinci bölümünde önemle ele aldığı bir diğer konunun XX. ve XXI. yüzyıllarda ortaya çıkan yeni linguistik metotlar ve bunların Türkoloji'ye uygulanabilirliği olduğu dikkati çekmektedir. Kavramsal ve işlevsel gramerciliğin özelliklerini açıklığa kavuşturan Musayev; Türk dillerinin mürekkep cümle sentaksını öğrenebilmenin ancak fonksiyonel gramercilik yöntemlerinin senkronik dil işleme sistemiyle birleştirilmesi yoluyla mümkün olabileceği düşüncesini ortaya koymuştur.

Musayev, linguistikte fonksiyonel gramer anlayışının Prag dil ekolüyle ortaya çıktığını ve Noam Chomsky ile sürdüğünü; 'Generative Transformational Gramer'in de fonksiyonel gramerciliğin bir ürünü olduğunu ortaya koymuştur. Yazar, bu

gramer anlayışının semantik ve fonksiyonu aynı potada eriten bir görüşün ürünü olduğunu açıklamıştır.

Türkoloji dilciliğinde kavramsal-fonksiyonel gramer hazırlanırken göz önüne alınması gereken temel paradigmlar ortaya konduktan sonra kavramlaşmalar ve kategoriler hakkında bilgiler verilmiştir. Kavramsal-yapısal gramerin esasları üzerinde duran Musayev, ilk olarak basit cümle sentaksını örneklerle açıklamıştır. Yazar, çağdaş fonksiyonel gramerlerde sentaks ve metin bölümlerinin oluşturulmasında metin bileşenlerinin sintagmatik bir sistem üzerinde kurulu olduğunu belirtmiştir. Fonksiyonel gramerin daha iyi anlaşılabilmesi için sistematik bir tablo hazırlanmıştır. Böylelikle fonksiyonel-kavramsal bir gramerin hazırlanmasında semantik, fonetik, morfolojik, leksik, leksikografik-frazeolojik sistemlerin belli bir düzen dahilinde ele alınması gereken konular olduğu ortaya konmuştur.

Türkoloji sahasındaki kavramlaşmalar ve kategoriler bölümünde Türk edebi dillerinin kavramsal-yapısal gramerinin temel bileşenleri üzerinde durulmuştur. Bu bileşenler fiilin tür ve şekil kategorileri, predikatiflik dereceleri ve kavramsal- yapısal karakterli linguistik modelleri şeklinde sıralanmıştır. Musayev, mürekkep cümlelerin tasniflendirilmesinde bugüne kadar kullanılan linguistik prensipleri açıklarken bunları kavramsal-sentaktik bakımdan üçe; kontekste göre de yirmi üç türe ayırmıştır.

Birinci bölümün sonunda ise Türkoloji sahasında metindilbilim araştırmalarının, art zamanlı ve eş zamanlı olarak retrospektif (tarihi geçmişe göre), prospektif (şimdiye göre), perspektif (geleceğe göre) ve interospektif (iç gözlemsel) görünümünde incelenmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Kitabın birinci bölümünde son olarak Türkoloji dilciliğinin anlatım biçimleri üzerine araştırma yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu yöntemler bilişsel ve kavramsal perspektiflere dayandırılmıştır. Bugünkü karşılaştırmalı dil yöntemlerini açıklamak için de bir formülizasyon vermiştir (59):

Prospektif+Retrospektif=Perspektif+İnterospektif

Bu formül okuyucu aydınlatmak için çok faydalı olmuştur zira Musayev, günümüz bilişsel-kavramsal linguistiğin bu temele oturtulması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır.

Senkronik ve diakronik çalışmaların metindilbilimde son derece önemli olduğunu belirten yazar, anlatımsal özellikler üzerinde çalışırken interospektif üslubun da dikkate alınması gerektiğinden bahsetmiştir. Musayev, ilk bölümde de karşımıza çıktığı gibi bu kavramların okuyucu tarafından daha iyi anlaşılabilmesi için tablolardan yardım almış ve kavramların zihnimizde berraklaşmasını sağlamıştır. Kitabın dikkati çeken bir diğer özelliği kaynakçanın her bir bölümün sonunda verilmiş olmasıdır. Ayrıca her bölümün sonunda bölüme dair sorular yer

almaktadır. Bu özelliği ile okuyucunun dikkat etmesi gereken hususların işareti de verilmiştir.

İkinci bölümde mürekkep cümle sentaksının bugüne kadar çeşitli yöntemlerle araştırıldığını ortaya koyan yazar, son zamanlarda ise kavramsal-yapısal model üzerinde durulduğunu belirtmiştir. Bu yöntemleri yapısal-fonksiyonel, yapısal-semantik ve komünikatif-sentaktik olarak sıralamıştır (75). İlk bölümde de belirtildiği gibi senkronik ve diakronik çalışmalardan bahsedilmiştir. Türkoloji dilciliğinde analitik, sentaktik cümle çalışmalarının niteliklerinden bahseden sayın Musayev, bunların içinde şart cümlelerinin yerini açıklamıştır.

Yapısal- fonksiyonel açıdan mürekkep cümle araştırmalarından bahseden Musayev, sırasıyla yapısal- semantik ve sentaktik-komünikatif görünümünden de bahsetmiştir. Bunlar üzerinden örnek cümlelerle birlikte farklı dilbilimsel bakış açıları sayesinde okuyucunun karşılaştırma yapmasına destekte bulunmuştur. Bu bölümde yazar, mürekkep cümlelerin sentaktik açıdan ilişkilendirilebileceği açıları dörde ayırmıştır; analitik, analitik- sentaktik, sentaktik, leksik- morfolojik (s.92). Musayev, yapısal semantik görünümünün Hint-Avrupa dillerinde XIX. yüzyılın sonlarına doğru çalışılmaya başlandığını aktarmıştır. Yapısal semantiğin mürekkep cümle incelemelerine uygulanırken de bu cümlelerin yapısal özelliklerinin göz önüne alınması gerekliliğine dikkat çekmiştir (93). Mürekkep cümlelerde tasnifleme çalışmalarından bahseden yazar, bu çalışmaların geçmişten günümüze kadar gelen değişik adlandırmaları (hipotaksis, parataksis) hakkında bilgi vermiştir.

Musayev, senaktik omonimler ve çokanlamlı mürekkep cümlelerin linguistikteki yerini açıklamıştır. Bu cümle yapılarının semantik ve fonksiyonel çeşitlendirmelerini örneklerle ortaya koymuştur. Üçüncü bölümde yazar, Türk edebi dillerinden yola çıkarak mikrometin kavramı ve mürekkep cümlelerin buradan hareketle örneklerle açıklamalarını yapmıştır. Kitabın dördüncü bölümünü ekler teşkil etmektedir. Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine çok kapsamlı olmayan kısa bir sözlük ekte sunulmuştur. Dördüncü bölümde ettirgen fiillere ait bir liste ek olarak verilmiştir. Oğuz grubu Türk dillerinde fiillerin basit ve birleşik zaman çekimleri tablolar halinde verilmiştir. Yazar, dördüncü bölümde son olarak Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine kısa bir deyimler sözlüğüne yer vermiştir.

'Türk Edebi Dillerinde Mürakkab Cümle Sintaksisi' yalnızca bir ders kitabı olarak değil, örnekleri, açıklamaları, senkronik- diakronik perspektifle sosyolinguistik nitelikleriyle beraber bütün Türkoloji sahasına hitap eden kapsamlı bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. 'Türk Edebi Dillerinde Mürakkab Cümle Sintaksisi'ni alanındaki diğer eserlerden ayıran önemli bir özelliği her bölüm sonuna eklenmiş olan sorularla okuyucuyu araştırmaya sürüklemesidir. Çağdaş linguistik izlerini taşıyan eser; modern dilbilim yöntemleriyle eski çalışmalar arasında da karşılaştırma yapabilme olanağı sağlamıştır. Kitabın, cümle sentaksı konusunda

yazılmış diğer eserlerden ayrılan bir diğer yönü ise örneklerin söz konusu Türk lehçelerinin alfabe ve imla kurallarına uygun olarak verililişidir.

Türkoloji'nin geçmişi, bugünü, problemleri ve bu konudaki önerileriyle beraber çağdaş linguistik yöntemlerinden faydalanılarak sentaks üzerine hazırlanan bu çalışma, gerek öğrencilerin gerekse akademisyenlerin mutlaka edinmesi gereken eserlerden biridir.

KAYNAKÇA

ABDULLAYEV, Əlövsət (1974), *Müasir Azərbaycan Dilində Tabeli Mürəkəb Cümlələr*, Bakı: Maarif Nəşriyyatı.

CELİLOV, F. (1983), *Mürəkəb Cümlə Sintaksisi (Bağlayıcı Tabeli Mürəkəb Cümlələr)*, Bakı: Maarif Nəşriyyatı.